

Sigurd Allern

## **KRIGEN OM KRIGEN – NOEN REFLEKSJONER OM MEDIENES PROPAGANDAROLLE**

### **Innledning**

At krigsforberedelser og krig forutsetter produksjon og spredning av ulike typer propaganda, er en nødvendig, men også elementær innsikt. Psykologiske operasjoner (PSYOP), som amerikanske militærmyndigheter offisielt kaller sine egne kampanjer av denne typen, er en del av enhver «krigs-pakke».<sup>1</sup> Skrift, lyd og bilder brukes som et strategisk og taktisk våpen for å vinne støtte, men også for å svekke motstand og kritikk. Utvalgte fakta, halv-sannheter og løgn kan tjene formålet. Når militære felttog bryter med folkeretten, som både Russlands invasjon Ukraina i 2022 og USAs invasjon i Irak i 2003 er eksempler på, skjerpes de krigførende parters behov for informasjonskontroll og politisk spinn kombinert med direkte villedning. Propagandakrigen er en kamp om makten over de virkelighetsbildene som formidles gjennom nyhetsmedier og sosiale nettverk.

Hvilken rolle spiller nyhetsmediene i slike strategiske og taktiske propagandakampanjer? Et vanlig svar i vår del av verden er å skille skarpt mellom situasjonen i demokratiske land med sterke yringsfrihetstradisjoner, og mediernes rolle i diktaturer eller land med autokratiske regimer som, lik dagens Russland, har ulike former for sensur og statlig informasjonskontroll. Det er i mange sammenhenger en relevant todeling, men representerer i forhold til internasjonale kriser, krig og krigspropaganda en idealisert og villedende forenkling. Propaganda er også i demokratiske land et sentralt element i all opinionsdanning, konstaterer den svenske statsviteren og maktutrederen Olof Petersson.<sup>2</sup> I internasjonale krisesituasjoner øker forventningene om og presset for at nyhetsmediene skal operere i samklang med myndighetenes tolkningsrammer og nasjonale prioriteringer.

Heller ikke «frie medier» produserer journalistikk i et vakuum; redaksjonene har relasjoner og bindinger til en lang rekke aktører og institusjoner. Nyheter er avhengig av innspill fra og forhandlinger med autoritative kilder. Stater som er NATO-medlemmer har i tillegg, som Norge, et samstemt kor av NATO-vennlige medier. Ingen overraskes over det. NRK har som offentlig eid kringkaster lovpålagte oppgaver under beredskap og krig.<sup>3</sup> En rekke framtrepende norske journalister og redaktører har like selvsagt, helt fra den kalde krigens dager og fram til i dag, blitt rekruttert til Forsvarets høgskoles sjefskurs.<sup>4</sup> Utdanningen gir kunnskaper kombinert med taushetsplikt, og forutsetter sikkerhetsklarering for NATO-hemmeligheter. Det gir

samtidig strategiske bindinger som vanskelig kan kombineres med en kritisk journalistrolle.

En annen type nettverksbygging skjer på de årlige Bilderberg-konferansene, der den vestlige eliten innen politikk, næringsliv, academia og utvalgte medier møtes. Noen få utvalgte norske sjefredaktører og politiske redaktører, blant dem Trine Eilertsen, Kjetil Alstadheim og Hanne Skartveit, har vært invitert. Møtene er lukket for offentligheten, foredrag og debatter kan senere omtales, men ingen ledere kan siteres. Redaktører nær maktsentrene opplever verken bindingene eller informasjonsbegrensningene, der andre deler av pressen er stengt ute, som et problem.

I internasjonale krigs- og krisesituasjoner er forventningene om politisk konsensus når det gjelder forsvars- og sikkerhetspolitikken spesielt sterke. Offiserer og eksperter knyttet til forsvaret og militære institusjoner får raskt en blomstringstid som spesielt autoritative kilder. Også dette offentlige debattklimaet blir kaldere og mer hatsk mot meningsavvik, «ytringskorridoren» blir trangere.

### **Kravet om samstemmighet**

I en bok som analyserer de amerikanske mediernes dekning av Vietnamkrigen, konkluderer kommunikasjonsforskeren Daniel Hallin med at mediedekningen i utgangspunktet stort sett reflekterte den elitekonsensus som fantes gjennom mange år.<sup>5</sup> Kritiske spørsmål ble knapt nok stilt. Da det i en senere fase ble uenighet og debatt *innen* elitene om det lenger var mulig å vinne krigen til kostnader som var akseptable, så ble også dette reflektert. Det åpnet gradvis opp for mer kritiske rapporter og en viss debatt. Likevel var dekningen hele tiden dominert av kilder med politisk autoritet, «uansvarlige» angrep fra radikale opposisjonelle utenfor de etablerte elitene ble ignorert eller avvist.

«Objektiv journalistikk» i «frie medier» handler i denne tradisjonen om å reflektere maktelitenes innspill, utspill og tolkninger. Hallin knytter dette til det han kaller tre ideologiske sfærer. «Konsensus-sfæren», den indre sirkelen, er et område med implisitt enighet: redaksjonene presenterer her den «offisielle linjen» som det eneste korrekte synspunktet. Journalistene tar for gitt at dette er synspunkter alle er enige om. Utenfor og rundt denne sirkelen finner vi «sfæren for legitim uenighet». Dette er et område der ulike saker rutinemessig debatteres av ulike aktører, posisjonene er velkjente og journalister tar gjerne rollen som nøytrale reportere og moderatorer. «Sfæren for avvik» faller utenfor rammene for den legitime debatten. Til dette området forvises synspunkter som blir vurdert som for radikale, uansvarlige eller farlige til at de bør bli gitt oppmerksomhet i mediene.

Et interessant trekk ved den hjemlige debatten etter Russlands invasjon i Ukraina vinteren 2022 er hvor raskt ulike høyreorienterte aktører, i og utenfor

mediene, fikk behov for å innskrenke «sfæren for legitim uenighet» og utvide «sfæren for avvik». I en artikkel i Vårt Land, skrevet av Civita-rådgiveren Eirik Løkke like etter invasjonen, ble Russlands-forskeren Julie Wilhelmsen, professor og oberstløytnant Tormod Heier og SVs stortingsrepresentant Ingrid Fiskaa utnevnt til «De norske Putin-klakørene». <sup>6</sup> Argumentasjonen, om vi skal kalle den det, var dels at de i forkant av invasjonen hadde gitt uttrykk en kritisk vurdering av USAs og NATOs ekspansjon i Øst-Europa, dels at de – som de fleste andre observatører – hadde undervurdert eller avvist muligheten for et raskt og overraskende russisk angrep i Ukraina. Direkte og indirekte personangrep på Wilhelmsen og Heier var det flere av, fulgt opp av nettets fotsoldater og troll. Dagens Næringslivs politiske redaktør Fritjof Jacobsen fulgte opp med en liknende tirade, spesielt mot Tormod Heier og Bjørgulv Braanen: «Noen stemmer trenger vi ikke lytte mer til», de er personer som «nå kryper tilbake i sine gjørmete spor». <sup>7</sup> Adjektivene kvalifiserte han raskt til – uten motpart – å få følge opp samme type raljering mot Bjørnar Moxnes og Rødt i NRKs Dagsnytt 18. <sup>8</sup>

Politiske personangrep av denne typen har karakter av en slags disiplineringsaksjon. Ikke minst gjelder det angrepene på forskerne. Tormod Heier har ved flere anledninger, bl.a. etter Libya-krigen, stått fram som en kritisk røst mot USAs og andre NATO-lands militære operasjoner. Julie Wilhelmsens dødssynd er at hun, tålmodig og kunnskapsrikt, har forsøkt å formidle hvordan Putin og andre russiske politikere tenker og agerer i forhold til geopolitiske endringer.

Disiplineringsens kortsiktige formål er i første omgang å kortslutte enhver politisk debatt om Ukraina-krigens årsaker og forhistorie. Strategisk handler det om å gjøre NATO-medlemskapet og NATOs atomstrategi til et spørsmål hevet over vanlig politisk debatt. Melodien er enkel og refrenget kjent: NATO er ganske enkelt en freds- og forsvarsallianse som forsvarer «den regel-baserte internasjonale orden» <sup>9</sup> (les: USAs hegemoni) og NATOs ekspansjon østover har vært riktig og nødvendig. Å søke om medlemskap i NATO må vurderes som en selvsagt rett for Russlands naboland, i framtiden inkludert Ukraina og Georgia. Å følge USA og NATO «out of area», inkludert i oppdemming mot Kina i asiatiske og andre farvann, er fornuftig og nødvendig.

Denne propagandistiske solskinnshistorien har møtt noen opponenter, ikke bare på venstresiden. Statsvitere som tilhører den realistiske skolen, som amerikaneren John Mearsheimer, har i årevis pekt på at konsekvensene av strategien ledet mot en militær konflikt. Tidligere statsminister Kåre Willoch (H) advarte i 2014 mot det samme. <sup>10</sup> Slike vurderinger skyldes selvsagt ikke noen sympati for Putins Russland, bare en erkjennelse av at stormakter alltid forsvarer sin innflytelse og antatte sikkerhetsinteresser. <sup>11</sup> Å neglisjere dette i forholdet til en opprustet atommakt er å leke med ilden.

Aversjonen mot å diskutere slike geopolitiske realiteter forhindrer dessuten en kritisk evaluering av de strategiene som brukes for å forsvare Ukrainas nasjonale suverenitet. Krav om våpenhvile, forhandlinger og kompromisser betraktes nærmest som moralsk forkastelig. Russland skal nå, lover haukene, lide både et militært, økonomisk og politisk nederlag, ikke bare i Øst-Ukraina, men også miste den kontrollen landet tok over Krim, der en av Russlands viktigste marinebaser ligger. Konfliktens karakter av *stedfortrederkrig* blir stadig tydeligere. At denne utviklingen på sikt øker muligheten for at kjernefysiske våpen tas i bruk, er en bekymring som i stor grad overlates til røster i leserbrevspaltene, eller henvises direkte til sfæren for avvik, standpunkter utenfor den legitime debattsfæren.

Lignende forsøk på utdefinering kom i tilknytning til Stortingets behandling av Finlands og Sveriges NATO-medlemskap. At SVs Ingrid Fiskaa skrev en debattartikkel i Aftenbladet der hun hevdet at NATO-medlemskap har gjort Norge mer sårbart som land, og etterlyste en mer åpen debatt om Sveriges NATO-søknad, ble framstilt som uhørt. Rødts beslutning om å følge sitt eget program, og stemme nei også til denne NATO-utvidelsen da Stortinget behandlet søknadene, vakte voldsomme motreaksjoner. Statsminister Jonas Gahr Støre (Ap) karakteriserte standpunktet som «dypt usolidarisk» og hans forgjenger Erna Solberg, (H) mente standpunktet var «hårreisende». «Nasjonalistisk egoisme», kvitret Venstre-leder Guri Mellby. Er NATO-medlemskap blitt en slags «menneskerett» for stater? Lederen i Aftenposten lød som en parole for et barnetog 17. mai: «Aftenposten mener: Hurra for nye medlemmer i NATO».<sup>12</sup>

At ytringsrommet begrenses, ble også effektivt belyst gjennom de hysteriske angrepene som kom mot Amnesty International da menneskerettsorganisasjonen i august 2022 la fram en rapport der det het at «ukrainsk kamptaktikk setter sivile i fare». Vurderingen bygde på undersøkelser av områder hvor russiske styrker hadde angrepet i regionene Kharkiv, Donbas og Mykolaiv. Overlevende, vitner og slektninger av ofre for angrepene var intervjuet. Amnesty beskrev bl.a. ukrainsk utnyttning av sykehus som *de facto* militære baser, som et brudd på internasjonale humanitære regler. Plassering av tropper og kampenheter ved skoler og i befolkningssentra ble også kritisert.<sup>13</sup>

Rapporten er kortfattet, og at problemstillingene vakte debatt, er ikke overraskende gitt sympatien for ukrainernes motstandskamp. Hovedargumentet mot publiseringen er imidlertid ikke at det som står der er udokumentert, men at Russland har utnyttet denne kritikken av ukrainsk forsvarstaktikk i landets propaganda. Det er utvilsomt en bieffekt, men samtidig vanskelig å unngå. Russland kan like selvsagt utnytte kritikk av ukrainske oligarkers makt, den omfattende korrupsjonen i landet, eller det faktum at Ukraina har innrullert nynazistiske og høyekstreme grupper i forsvarsstyrkene. Å dekke over slike realiteter er imidlertid i lengden en

håpløs strategi, også i kampen mot russisk aggresjon. Som Cecilie Hellestveit peker på i en innsiktsfull kommentar, er mye av kritikken mot Amnesty urimelig, selv om det er forståelig at den svir. «Å varsle om brot på folkeretten er ikkje en popularitetskonkurranse».<sup>14</sup>

### **Ekspertkildenes rolle**

I samband med krig og kriser får ofte etterretningstjenestene, samt offiserer og forskere ved militære høyskoler en sentral rolle som eksperter. En årsak er selvsagt at de har en våpenteknisk og militærstrategisk kompetanse som ikke finnes i redaksjonene. Samtidig betyr også deres tilknytning til forsvarsmakten at de ofte, om ikke alltid, er sterkt bundet til de politiske rammene og målene som preger institusjonene de representerer. I internasjonale konflikter der NATO-land er en part, vil amerikanske etterretningskilder ofte spille en pro-aktiv rolle i forhold til egne og allierte lands medier. Under Ukraina-krigen har «britisk etterretning», muligens på grunn av Storbritannias sterke krigs-engasjement, fått status som en spesielt troverdig kilde i norske nyhetsmedier. I løpet av krigens første halvår ble den litt diffuse kildehenvisningen «britisk etterretning» ifølge Retrievers nyhetsarkiv for norske medier blitt registrert over 1000 ganger og ble spesielt mye brukt av Dagbladet, VG, ABC Nyheter, Nettavisen og NRK.no, noen ganger med NTB som nyhetsprodusent. Mange av disse meldingene har en krigsoptimistisk tone, og legger vekt på rapporter og vurderinger som forteller om problemer og nederlag for russiske styrker. At Russland har hatt flere militære tilbakeslag, er utvilsomt dokumentert. Samtidig er det åpenbart at løpende, optimistiske meldinger i en uoversiktlig krigssituasjon kan bli sterkt preget av forhåpninger om hvordan krigsutviklingen helst *bør* gå. I en blodig landkrig vil egne tap alltid bli underdrevet og fiendens tap bli overdrevet. Positivt vinklede krigsmeldinger som kan skape optimisme er på begge sider en integrert del av krigen, et argument for at en seier på slagmarken er mulig. I vestlige land fungerer det i praksis som et retorisk argument for at stadig økende våpenleveranser til Ukraina er den eneste mulige veien til en akseptabel fred.

Av de hjemlige militære ekspertene har oberstløytnant Palle Ydstebø ved Krigsskolen, som er organisert under Forsvarets høyskole, blitt en sentral kilde når norske nyhetsredaksjoner har behov for å øke den militærtekniske kompetansen og tolke krigsfragmentene i en strategisk kontekst. Forsvarets høyskole kan imidlertid også tilby mer militante ekspertstemmer. Et eksempel er den polske professoren Katarzyna Zysk, som arbeider ved den norske institusjonen. Hun er dessuten medarbeider i den amerikanske tankesmien *Atlantic Council*, en institusjon som ifølge egenreklamen skal «galvanisere USAs lederskap og engasjement i verden i samarbeid med allierte og partnere».<sup>15</sup> Ekspertappellen fra Zysk sommeren 2022 var en

advarsel mot å tvinge Ukraina til forhandlingsbordet, ettersom hun mener krigen for enhver pris må vinnes. Konklusjonen er klar: «Vesten må være forberedt på væpnet konfrontasjon med Russland».<sup>16</sup> Kort sagt, velkommen til militaristenes ragnarokk.

### **Kunsten å bedømme krig etter ulike målestokker**

Hvordan mediene rapporterer om krig og katastrofer, og hvor berørt vi selv blir, kan variere mye. Edward S. Herman og Noam Chomsky har i sine mange case-studier av mediedekningen av konflikter der USA har vært involvert, pekt på at maktinteresser og allianser influerer hva som prioriteres og hvordan konfliktene beskrives. Noen invasjoner, kriger, massakrer og ofre får en omfattende dekning, andre kan ignoreres. Hva som dekkes med positive eller negative fortegn følger liknende mønstre. De har kalt denne prosessen produksjon av samtykke og knytter den til en propagandamodell. Modellen handler verken om sensur eller konspirasjoner, men om strukturelle «nyhetsfiltre» som påvirker nyhetsvalgene og begrenser rammene for medienes virkelighetsbilder.<sup>17</sup>

Mediedekningen av Ukraina-krigen, ikke minst i vår del av verden, har gjennom tekst og bilder ikke bare formidlet rapporter og kartskisser om kamphandlingene ved frontene, men har også lagt stor vekt på de sivile lidelsene under krigen. Familier, inkludert barn, rammes av dødsfall og alvorlige skader, millioner er drevet på flukt fra sine hjem. Det gir utvilsomt et realistisk bilde av det helvetet krigen representerer for vanlige mennesker. Dekningen av den folkerettsstridige invasjonen i Irak, som USA med støtte fra Storbritannia gjennomførte våren 2003, hadde av flere grunner et litt annet preg. Konflikten var lengre vekk, invasjonstroppene tilhørte Norges NATO-allierte. De sivile tapene var store, men fikk likevel begrenset oppmerksomhet. Mediefortellingene var i stedet preget av rapporter om militær overlegenhet. Profesjonelle vestlige soldater kjempet raskt ned den irakiske fiendens styrker. Saddam Hussein ble henrettet og statuen av ham revet. Bilder av humane amerikanske soldater som holdt små irakiske barn i hendene ga klassiske *photo opportunities* for pressefolk som med militær velvillighet var innrullert i invasjonstyrkene.

«Det er mer enn tydelig at krigen i Irak ble sett gjennom øynene til de som slipper bombene, mens krigen i Ukraina blir sett fra der bombene faller», oppsummerer Runar Døving etter å ha gjort en liten studie av hvordan de to krigenes tre første måneder ble dekket i Aftenposten.<sup>18</sup> Iraks virkelighet etter dette er uansett en sammenhengende historie om borgerkriger, terrorisme og flyktningekatastrofer med ringvirkninger til flere land. Wikileaks og Julian Assanges bidrag til å avsløre noen av disse krigsforbrytelsene ble belønnet med rettsforfølgelse og fengsel.

Det er også, har vi lært oss det siste halvåret, forskjell på flyktninger og flyktninger, noen er mer legitime og støtteverdige enn andre. I engelske *Telegraph* konstaterte den konservative kommentatoren og baronen Daniel Hannan umiddelbart etter den russiske februar-invasjonen: «De virker så like oss. Det er det som gjør det så sjokkerende. Ukraina er et europeisk land. Folket deres ser på Netflix og har Instagram-kontoer...»<sup>19</sup> NBC News i USA forklarte Polens velvilje i forhold til de nye flyktingestrømmene med at dette ikke handlet om syrere: «Dette er kristne, de er hvite». ITV i Storbritannia fast slo etter invasjonen at det utenkelige hadde hendt: «Dette er ikke et utviklingsland, en tredje verden nasjon: dette er Europa». BFM TV i Frankrike rapporterte i samme spor: «Vi snakker ikke her om syrere som flykter... Vi snakker om europeere».<sup>20</sup> Hvite, kristne europeere scorer langt høyere på Vestens identifikasjonsbarometre enn mørkhudete i tidligere kolonistater. Selv Fremskrittspartiet<sup>21</sup> og Sverigedemokratene vil da – i noen grad – åpne grensene.

At reportere og mediekommentatorer i endel vestlige lands medier spontant og åpent tok i bruk en rasistisk tolkningsramme vil mange, også blant pressefolk, oppleve som frastøtende, men retorikken bør ikke komme som en overraskelse. Tolkningen av krigshandlinger påvirkes alltid sterkt av den politiske og kulturelle sammenhengen nyhetene settes inn i. Geografisk nærhet og politiske allianser øker følelsen av relevans og betydning, men fører samtidig til at kriger, konflikter og katastrofer ofte bedømmes etter ulike politiske og moralske målestokker.

### **Kildekritikk i løgnens tid**

Hvordan kan vi, når en krig pågår, svekke betydningen av og gjennomslaget for villedende propaganda? Journalistikkens standardsvar er behovet for kildekritikk, dvs. at kilder som formidler opplysninger og vurderinger blir identifisert, og at kildens troverdighet, kompetanse og interesser blir vurdert. Kildematerialets ekthet, relevans og tendens må bedømmes. Kildekritikk handler om, så langt det er mulig, å *undersøke* sannhetsgehalten i det som skal publiseres. Den normen brytes imidlertid ofte både på grunn av tidspress, kunnskapsbrist, knappe ressurser og manglende bevissthet om problemet. Konsekvensene blir spesielt store i krigssituasjoner, hvor mektige aktører aktivt produserer medietilbud som har karakter av å være desinformasjon. Også på dette feltet er mediernes dekning av USAs invasjon av Irak og Russlands invasjon i Ukraina nyttig å parallellføre, ettersom begge invasjoner var folkerettsstridige og begge har blitt begrunnet med villedende propaganda.

I februar 2003, nitten år før Putin holdt sin tv-tale om en «spesiell militær operasjon» i Ukraina, løy som kjent USAs utenriksminister Colin Powell med et glatt ansikt om at USA hadde funnet dokumentasjon som viste at Irak

hadde skaffet seg «masseødeleggelsesvåpen». Han la fram påstanden i et multimedieshow i FNs sikkerhetsråd for å «selge inn» den folkerettsstridige invasjonen som fulgte. New York Times og andre deler av den «frie pressen» i Vesten – inkludert VG i Norge – assisterte velvillig denne propagandakampanjen, som var bygd på manipulerte og fabrikkerte etterretningsrapporter.<sup>22</sup>

Årvåkenheten mot amerikansk krigspropaganda våren 2003 var begrenset i ledende norske medier selv om innsikten ble noe større i ettertid. En «lakmustest» via Retrievers norske mediedatabase for halvåret etter møtet i Sikkerhetsrådet gir 219 treff når (president) Bush kobles til ordet propaganda og bare 59 treff når hans utenriksminister, Powell, kobles til ordet løgn.

I 2021 og 2022 har Russland, bl.a. gjennom Putins tv-taler, tydd til overdrivelser, feilinformasjon og åpenbare løgner for å legitimere den massive invasjonen i februar. Dette gjelder bl.a. forvrengninger av Ukrainas nasjonale historie, beskyldninger om «folkemord» på ukrainere med russisk etnisitet samt framstillingen av Ukrainas ledelse som et slags nazi-regime. Propagandaen har hatt et visst gjennomslag i Russland, men overbeviser få andre. I Norge og andre europeiske land har oppmerksomheten om dette som ventet vært stor.

Et søk i mediearkivet Retrievers base over artikler i norske medier i det første halvåret etter invasjonen, gir hele 1865 treff når søkeordene er Putins navn sammenkoblet med propaganda. Å koble Putins navn til ordet løgn gir i samme periode 458 treff. Kontrasten til den begrensede oppmerksomheten om desinformasjon i samband med Irak-krigen er altså stor. Noe av det samme kan sies om mediedekningen av Ukraina-krigen i forhold til NATOs bombeaksjoner mot Libya i 2011. Norge deltok her med egne flystyrker, og statsminister Jens Stoltenberg var en spesielt ivrig pådriver for krigsinnsatsen.<sup>23</sup> Krigen ble legitimert med plantede, falske meldinger om faren for et «folkemord» mot befolkningen i Bengazi.<sup>24</sup> Tolkingsrammene i dominerende norske medier fulgte lojalt i samme spor. «Våren og sommeren 2011 sluttet de fleste sentrale mediebedrifter i Norge opp om krigen og begrunnelsen for den», oppsummerte en NRK Brennpunktkommentar i 2013.<sup>25</sup>

Mediers propagandarolle er alltid lettere å se i ettertid. Under pågående krigshandlinger er ulike former for «psykologiske operasjoner» vanskeligere å gjennomskue, og de har ofte et betydelig gjennomslag. Mediekrigen blir en del av krigen.

*Oslo 22. august 2022.*

*Artikkelen er ikke fagfelleurdert.*



## NOTER

- 1) *Wikipedia* (engelsk utgave) gir en utførlig beskrivelse av USAs institusjonaliserte system for «psykologiske operasjoner», med flere eksempler fra ulike kriger og konflikter, stort sett basert på «offisielle kilder», [https://en.wikipedia.org/wiki/Psychological\\_operations\\_\(United\\_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_operations_(United_States))
- 2) Olof Petersson, *Opinionsbildning*, SNS Förlag, Stockholm 2010.
- 3) <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1989-10-06-4154>
- 4) Tidligere ble dette kalt hovedkurset, og deltakerne var sikkerhetsklarert til NATO's «Cosmic Top Secret». Fra 1996 ble sikkerhetsklareringen redusert til «NATO secret». For en oversikt, bl.a. over deltakere fram til 1990-årene, se Sigurd Allern, *Kildenes makt. Ytringsfrihetenes politiske økonomi*, Oslo, Pax forlag, s. 172-174 og 344-345. En aktualisert oversikt finnes i en artikkel av Terje Alnes, «Journalister for Forsvaret», *Spartakus.no*, 18. november 2020 (<https://spartakus.no/2020/11/18/journalister-for-forsvaret/>)
- 5) Daniel Hallin, D. *The «Uncensored War»: The Media and Vietnam*. University of California Press, 1986.
- 6) Erik Løkke, «De norske Putin-klakørene», *Vårt Land*, 25. februar 2022.
- 7) Fridtjof Jacobsen, «De som hatet Amerika», *Dagens Næringsliv*, 25. mars 2022.
- 8) *Dagsnytt 18*, mandag 25. mars 2022.
- 9) NATO 2022, Strategic Concept, adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022.
- 10) «Vesten må forstå Russland. Kåre Willoch kritiserer EU og NATO i Ukraina-konflikten», *Stavanger Aftenblad*, 14. august 2014 (<https://www.aftenbladet.no/-lokalt/i/kQppA/vesten-maa-forstaa-russland>)
- 11) Politiske revirer i stormakters «nærområder» kan, rent geografisk, være svært fjerne. USA har i over hundre år, som en utvidelse av Monroe-doktrinen fra 1822, definert hele Latin-Amerika som sin egen bakgård, med «rett» til stadige intervensjoner.
- 12) «Aftenposten mener: Hurra for nye medlemmer i NATO», 30. juni 2022 (<https://www.aftenposten.no/meninger/leder/i/OrMAdA/aftenposten-mener-hurra-for-nye-medlemmer-i-nato>)
- 13) Amnesty International, 4. august 2022, *Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians*. (<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>)
- 14) Cecilie Hellestveit, «Krigens røyndom», *DAG OG TID*, 19.-25. august 2022.
- 15) <https://www.atlanticcouncil.org/about/>
- 16) «Forsker: Vesten må være forberedt på væpnet konfrontasjon med Russland», *NTB/Forsvarets Forum* 27. juli 2022.
- 17) Edward S. Herman og Noam Chomsky, *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Masse Media*. Pantheon Books, 2. utgave. «Filtrene» handler om et profittorientert kapitalistisk eierskap, avhengighet av reklamefinansiering, dominans av elitekilder i nyhetsdekningen, og press og kritikk mot medier som presenterer nyheter og tolkningsrammer som bryter med etablerte sikkerhetsinteresser, samt en mer overordnet ideologisk ramme. Under den kalde krigen var dette anti-kommunisme, etter 1989 og Sovjetsamveldets oppløsning fikk den nyliberale troen privatisering og markedsstyring en tilsvarende betydning.

- 18) Runar Døving, «Å se fra der bombene faller», Klassekampen, Debatt, 5. august 2022.
- 19) Daniel Hannan, «Putin's monstrous invasion is an attack on civilisation itself, The Telegraph, 26. februar, 2022 (<https://www.telegraph.co.uk/news/2022-02/26/vladimir-putins-monstrous-invasion-attack-civilisation/>)
- 20) Nettstedet *The Canary* har publisert en instruktiv oversikt over slike rasistiske medieinnslag i rapporteringen av krigen i Ukraina: <https://www.thecanary.co/-trending/2022/02/28/appalling-racism-comes-to-the-fore-as-russia-invades-ukraine/>. En oversikt er også sammenfattet av *Monthly Review* (MR Online): <https://mronline.org/2022/03/02/were-europeans-christians-whites/>
- 21) «FrP vil stanse mottak av flyktninger fra andre deler av verden og heller prioritere ukrainske flyktninger». Ingress i pressemelding fra FrP, publisert 4. mars 2022 (<https://frp.no/nyheter/frp-vil-prioritere-ukrainske-flyktninger>)
- 22) «Det Powell la fram var en avansert skrøne, ingenting stemte», oppsummerte NUPI-forskeren Sverre Lodgaard i et intervju i *Klassekampen*, 19.mars 2013.
- 23) I et møte i 2011 med Håkan Juholt, den daværende lederen i det svenske sosialdemokratiske partiet, karakteriserte han bombingene av Libya som «god trening» for det norske flyvåpnet. Episoden er beskrevet i Daniel Suhonens bok om Juholt, *Partilederen som klev inn i kylan* (Leopard förlag, Stockholm 2014) og ble omtalt i et førstesideoppslag i *Klassekampen* 15. oktober 2014.
- 24) Ola Tunander, *Libyakrigen. Bruken av retorikk og bedrag for å ødelegge en stat*. Sirkel forlag, 2018.
- 25) Sitatet er hentet fra en artikkel om dokumentaren på NRK.no, <https://www.nrk.no/dokumentar/libya-piloter-snakker-ut-1.10944493>